

ГТАХР 06.52.13

ӘОЖ 33. 339

Г.У. МАКЕНОВА,¹

докторант.

А.Н. ДӘУРЕНБЕКОВА,²

э.ғ.д., профессор.

А. УАЙСОВА,³

аға оқытушы.

С.Д. УСУБАЛИЕВА,⁴

ғ.ғ.к., доцент.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.¹

«Туран» университеті.²

Абылай-хан атындағы Қазақ халықаралық
қатынастар және әлемдік тілдер университеті.³

«Нархоз» университеті⁴

ҚАЗАҚСТАНДА КИЕЛІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның туристік саласы болашағы бағыттарының бірі ретінде киелі туризмді дамыту мүмкіндігі қарастырылады, оның мақсаты өңірлердің туристік тартымдылығын арттыру, сондай-ақ ішкі және шетелдік туристерді тарту болып табылады. Туризмнің киелі түрін дамыту үшін қажетті Қазақстанның он киелі тарихи-бірегей әлеуетті орны сипатталып, олардың маңыздылығына тоқталады. 2016–2019 (қаңтар) жж. Қазақстанның киелі жерлері бойынша туристер ағынын талдау және қажылық, дін мақсатында туристердің келуі қарастырылады. Авторлар құнды мәдениет объектілеріне, әртүрлі мәдениет және мәдени мұра ескерткіштеріне, діни кесенелерге, тарихи құндылығы бар және географиялық көрікті жерлерге бару туристердің киелі туризмді дамыту және мемлекеттің қасиетті жерлерін қолдау үшін іс-шараларды анықтайды деген қорытындыға келеді. Осылайша, киелі туризмнің дамуы өңір халқының әл-ауқатын арттыруға, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге алып келеді. Ол үшін қажетті бірқатар іс-әрекеттер, сондай-ақ туристік сала өкілдерінің халықпен өзара байланысы мен өзара іс-қимылы жүргізілуі тиістігі ұсынылады.

Тірек сөздер: киелі туризм, діни туризм, қажылық, туристік тартымдылық, туристік ресурстар, экономикалық даму, бюджетке түсетін түсімдер.

Киелі туризмнің дамуын зерттеу Қазақстан Республикасы экономикасының басым бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінде бүкіл әлемде туризм сферасы үлкен қарқынмен дами бастады. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ДТҰ) 2018 ж. деректеріне сәйкес әлемдегі туристердің саны 1,4 млрд адамға өсті.

Туризм ұғымын көптеген отандық және шетелдік ғалымдар зерттеген, бірақ «туризм» анықтамасының бірыңғай түсіндірмесі жоқ. «Туризм», «саяхат», «туристік индустрия» ұғымдарын сипаттаймыз.

«Туристер» терминінің ресми халықаралық анықтамасын алғаш рет 1937 ж. Ұлттар лигасы ұсынды. Бұл ұйымның анықтамасы бойынша «туристер» – бұл 24 сағат және одан да ұзақ уақыт бойы саяхаттайтын адамдар және ол жерлер тұрақты тұратын жерінен ерекшеленеді.

Туристер – демалыс мақсатында саяхаттайтын, өз туысқандары мен жақындарына баратын, денсаулықтарын сауықтыратын, бизнес мақсатында іскерлік кездесулер өткізетін адамдар. Бұл анықтаманың өз кемшіліктері бар – ол ішкі туристердің есепке алынбауы [1].

Кейінірек көптеген кездесулерде, мысалы, 1950 ж. Дублиннің ресми туристік ұйымдарының халықаралық Одағында, 1957 ж. Лондонда, 1963 ж. Римде халықаралық туризм және саяхат жөніндегі БҰҰ конференциясында, 1986 ж. Манилада туризм жөніндегі конференцияда, 1989 ж. Гаагада туризм жөніндегі парламентаралық конференциясында туризмнің ұғымдық аппараттары талқыланды.

Американдық зерттеуші – ғалым Д. Джафари келесі анықтама береді: «Турист – өз тұрмысынан тыс жерлерді зерттейтін адам, адамның туристік қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін сала бар, олар бірігіп мәдениет, экономика және табиғатқа әсер етеді» [2].

Бүгінгі таңда ұлттық және әлемдік шаруашылықтағы жетекші сала туризм болып табылады. Бұл сала елдің әл-ауқатына тиімді әсер етеді және мемлекет байлығын арттырады. Қазір туризм саласы басқа салалармен сенімді түрде бәсекелесуде. Сондай-ақ, туризмнің сипаты экономикалық байланыстардың нарықтық аспектілерін және қоғамның даму мақсаттарының әлеуметтік бағдарын табысты ұштастырады.

Туризм – ұлттық байлықтың өсуінің және тұтас алғанда ұлттың өмірін жақсартудың маңызды факторы. Бұл жұмыс күшін тартудың маңызды саласы және жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету факторы. Бұл индустрия жұмысты табысты жолға қойған кезде, тек жекелеген өңірлерде ғана емес, елдің барлық аумағында, тиімділігі жоғары болуы мүмкін.

2020 ж. қарай болжанып отырған әлемдегі туристік ағындардың ұлғаюы туризмнің экономикалық дамуға қосқан үлесінің артуын көрсетеді. «Tourism: 2020 Vision» болжамын әзірлеген Дүниежүзілік туристік ұйымның деректері бойынша 2020 ж. қарай әлемдік туризмнің орташа жылдық өсу қарқыны 4% болғанда, халықаралық туристік сапарлардың саны 1,6 млрд құрайды [3].

Бұл болжамдар 2019 жылы ақталды, ал күтілетін болжамдар 2030 ж. қарай 1,8 млрд адамды құрайды [3].

Дүниежүзілік туристік ұйымның болжамының нәтижелері халықаралық азаматтық авиация ұйымының (ICAO) 2005–2020 жж. арналған деректерімен расталады, яғни, жолаушылар тасымалының ұлғаюы және келетін туристердің өсуі болжанады.

Қазақстан ашық нарықтық экономикасы бар туризм мен саяхаттардың бәсекеге қабілеттілік рейтингінде өз позициясын көтеруге ұмтылады, яғни 2017 ж. Қазақстан әлемнің 136 елінің 81-ші орнында болса, әлемнің бәсекеге қабілеттілігінің жаһандық индексында 2018 ж. 140 елдің 59-шы орнын иеленді.

Республика үшін де басқа елдер сияқты рухани құндылықтарды (дін, қажылық) дамыту маңызды бағыт болып табылады. Көптеген елдер үшін, соның ішінде Қазақстан үшін басым бағыттардың бірі киелі туризмді дамыту болып табылады.

2017 ж. 30 маусымдағы Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасында «100 киелі орын» және туризм түрлері белгіленген.

Тұжырымдамада туристік бағыттардың 12 түрі ұсынылған, олар: мәдени-ағартушылық және этнотуризм, киелі немесе рухани, әлеуметтік, жастар, медициналық, іскерлік туризм, жағажай, агротуризм, аңшылық және балық аулау, кемпингтер, көлік, гастрономиялық туризм.

Нақты туризм стратегиясы ішкі туризмді, атап айтқанда аймақтық дамуды, жаңа жұмыс орындарын құруды, халық табысын арттыруды, туристік инфрақұрылымды арттыруды және т.б. мүмкіндік береді.

Туризм әлеуметтік-экономикалық факторлардың дамуына ықпал етеді. Мәдениет және спорт министрлігінің болжамы бойынша еліміздің туризм саласындағы ЖІӨ үлесі 2025 жылға дейін 1-ден 8%-ға дейін өсуі тиіс [4].

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 ж. дейінгі тұжырымдамасы негізінде «Киелі Қазақстан» Орталығы он тарихи-мәдени мұра орнын бөледі.

Орталықтың анықтамасы бойынша, киелі орындар – бұл еліміздің қасиетті жерлері, атап айтқанда: әртүрлі мәдени және мәдени мұра орындары, діни кесенелер, тарихи құндылықтары мен географиялық көрікті орындары.

Туристік ресурстарға деген сұраныс күн сайын артып келеді, ішкі және сырттан келуші туристер еліміздің ішінде жүріп, ерекше, киелі жерлермен танысады және рухани қанағат алады.

«Қасиетті Қазақстан» Орталығының мәліметтері бойынша төменде Қазақстанның киелі орындары көрсетілген.

Ұлытау, Әулиетану шыңы (Ақмешіт)
Едіге шыңы
Алтын Шоқы
Теректі әулие петроглифтері
Жұбан ана кесенесі
Айша бибі кесенесі
Бабаджа Хатун кесенесі
Домбауылға табынушылық ескерткіші
Жошы-хан кесенесі
Алаша-хан кесенесі

Сурет 1 – Қазақстан Республикасының киелі орындары [5]

Әрі қарай, республикамыздың киелі жерлерін қысқаша сипаттаймыз.

1. Ұлытау, Әулиетану шыңы (Ақмешіт) – Ұлытау тауларының шыңы, қазақша «ұлы тау» дегенді білдіреді. Бұл тауларда ежелгі көшпелілердің құпиялары бар, көшпелілердің киелі орындары жасырылған, олар – «құрметті таулар». Таулардың етегінде ежелгі бейіттер орналасқан. Ежелгі тарихты қызықтыратын туристер осы қасиетті орындарға қуана барады.

2. Едіге шыңы Ұлытау ауылының батысында орналасқан. Алтын Орданың атақты ханы Тоқтамыс осы таудың шыңына жерленген, сондай-ақ Едіге би де осында жерленген, сондықтан тау оның атымен аталған.

3. Алтын шоқы (Алтын шыңы) Қарағанды облысында Ұлытау тауларының жотасында орналасқан. Шыңның атауы Тамерлан атымен байланысты. Темірлан азаматтары науқан кезінде шыңда үлкен ескерткіш тұрғызды. Бұл ескерткіш Темірланның Алтын Орданың ханына қарсы жорығын еске түсіреді.

4. Теректі Әулиенің петроглифтері. Теректі шатқалы Қарағандыға жақын жерде (қаладан 445 км) және Жезқазғаннан 90 км жерде орналасқан. Теректің петроглифтері үңгірлердің суреттерімен әйгілі. Суреттердің ішінде жылқылардың, бұқалардың, ешкілердің, жыландардың, бұғылардың, сілеусіндердің және басқалардың бейнелері бар. Геометриялық фигуралар да бейнеленген, бұл жердің бірегейлігі, ерекше фигуралар бейнесімен суретшілер мен сәулетшілерді қызықтырады.

5. Жұбан ана (әулие) кесенесі Қарағанды облысының Жаңаарқа ауданында орналасқан. Ерекше сыртқы келбетімен ішкі және сыртқы туристерді тартады.

6. Айша бибі кесенесі Жамбыл облысында орналасқан және XII ғ. салынған. Кесенеді ою-өрнектің 60-тан астам түрі бар. Ғашықтар жұптары бұл ескерткішке тағзым етеді, кесене мыңдаған туристердің махаббат ескерткіші болып табылады. Бұл орын тек отандық емес, сонымен қатар халықаралық туристерді де қызықтырады.

7. Бабаджа Хатун кесенесі X–XI ғғ. салынған. Кесененің пайда болуы аңыздармен байланысты. Айша бибі қайтыс болғаннан кейін Бабаджа Хатун оның күтушісі және қамқоршысы болған, ал күтуші қайтыс болғаннан кейін ол кісі Айша Бибінің қасында жерленген. Айша Бибінің адал күтушісіне Бабаджа Хатун үшін Айша Бибінің жанынан тағы бір кесене тұрғызылған. Бұл кесенелер – қажылыққа барған мыңдаған мұсылмандар үшін ерекше және қасиетті орын. Мұнда миллиондаған әйелдер келіп, отбасылық бақыт пен өркендеуді сұрайды.

8. Домбауылға табынушылық ескерткіш Орталық Қазақстанда Қарағенгір өзенінің сол жағалауында орналасқан, ол VIII–IX ғғ. исламға дейінгі кезеңде діни ғұрыптар үшін тұрғызылған.

9. Жошы хан кесенесі Қарағанды облысында Улыбаус ауданында орналасқан. Бұл моңғол кезеңіндегі ерекше кесенелердің бірі. Аңыз бойынша, 1227 ж. Шыңғыс ханның ұлы Жошы ханның қабіріне кесене тұрғызылған. Мұндай аңыз көптеген туристерді қызықтырады.

10. Алаша хан кесенесі Қарағанды облысының Ұлытау аймағында, Малшыбайдың жанында орналасқан. Кесене XI–XII ғасырларда Алаш ханның құрметіне салынған. IX–X ғғ. қазақтар өздерін Алаш халықтары деп атаған.

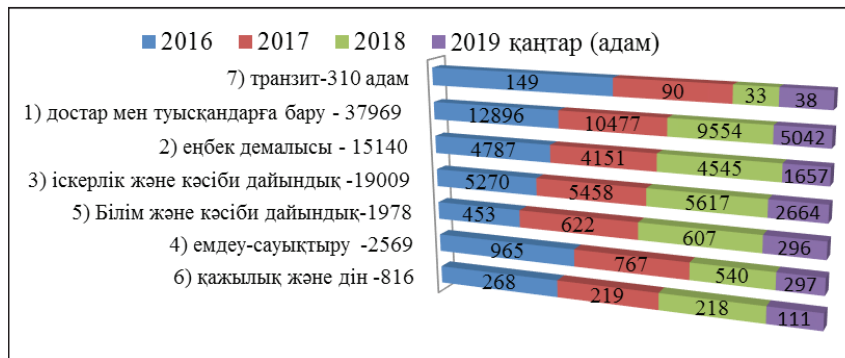
Қасиетті киелі жерлердің тартымдылығын арттыру үшін, туристер Қазақстан халқының түрлі мәдениеттерімен танысуы үшін Қазақстандағы аймақтық географиялық туристік маршрут қажет. Бұл халықаралық және отандық туристер үшін де, рухани ақпарат алудың бір әдісі болуы мүмкін.

Мемлекеттің туристік ағымы туралы мәліметтер (шығу, кіру және ішкі) берілген, 2017 ж. туристік қызмет көрсетілген келушілер саны бойынша:

- ◆ шығу – 10 260,8 мың адам – резиденттер мен резидент еместердің кетуі;
- ◆ кіру – 7 701,2 мың адам – резидент еместердің кіруі;
- ◆ ішкі – 5 572,8 мың адам – елде тұрақты тұратындар.

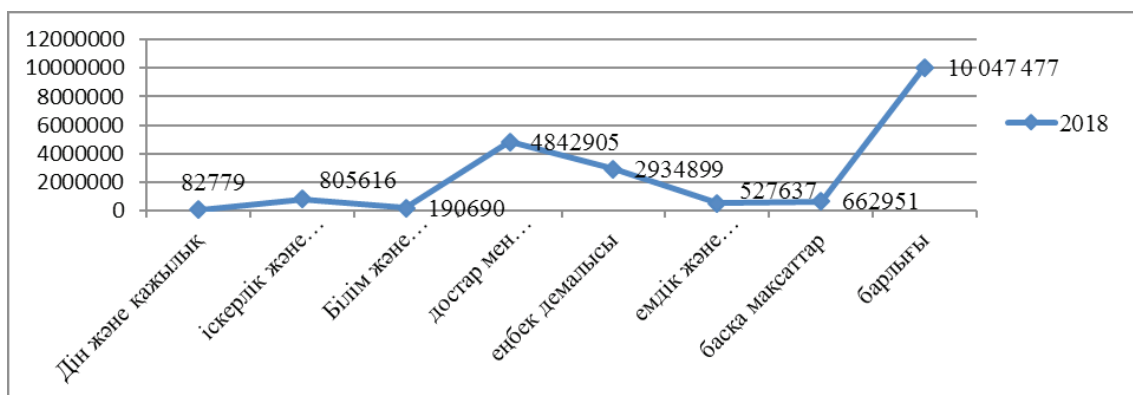
Берілген деректерде туристердің келуі мен кетуі арасындағы теріс айырманы көрсетеді (шығу туризмі 25%-ға жоғары). Егер ішкі туризммен кіруді салыстырсақ, онда біріншісі 26,4%-ға жоғары. Яғни, туристерді біздің туристік ресурстарымыз, бірегей тарихи көрікті жерлеріміз тарта бастағандығын білдіреді.

2-суретте көрсетілген деректер, соңғы уақытта туристер мен саяхатшыларды рухани (діни) орындар қызықтыратындығын көрсетеді. Осыған байланысты «діни туризм» ұғымы зерттеледі.

Сурет 2 – Келушілердің (резидент еместер) 2016–2018 жж. Қазақстанға саяхаттау мақсатымен кіруі

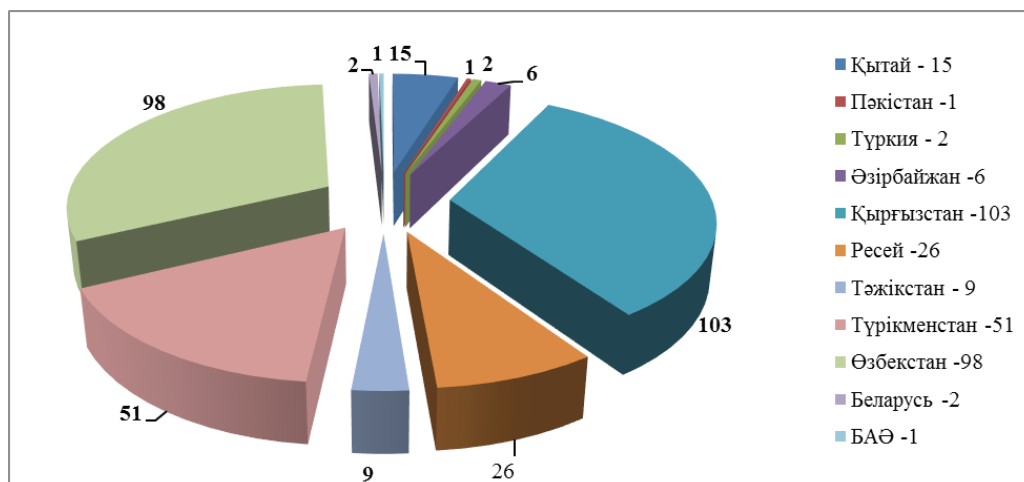
Келесі 3-суретте сапарлар мақсаттары бойынша ішкі келушілер (резиденттер) мәліметтері берілген.

Сурет 3 – Ішкі келушілерді (резиденттер) сапарлар мақсаттары бойынша бөлу

Төменде 2018–2019 жж. (қаңтар) бойынша қажылық пен дін мақсаттарымен келген туристер мен тұрғылықты елі бойынша талдау келтірілген.

4-суреттегі 2018-2019 жж. (қаңтар) мәліметтері бойынша, алыс шет елдерден келетін діни туристердің саны 19 және келуші туристер келесі елдерден: Қытай, Пәкістан, Түркия, БАӘ.

Сурет 4 – Қажылық және дін мақсаттарымен келген туристерді тұрғылықты елі бойынша бөлу, 2018–2019 жж. (қаңтар)

Жақын шетелдерден келген діни туристер саны 295 адамды құрайды, олардың ішінде саны жағынан көп келуші елдерге Қырғызстан және Өзбекстан жатады.

Осылайша, мәдени орындардың болуы шетелдік және отандық туристерді қажетті деңгейде қызықтырмайды. Негізгі кемшіліктеріне – киелі, қасиетті нысандар туралы ақпараттылықтың жоқтығы, мәдени іс-шараларды туристік ұйымдардың өткізбеуі, халық арасында экскурсиялардың нашар өткізілуі. Аталған кемшіліктердің орын алуы жалпы туризм индустриясының дамуына кедергі келтіреді және нәтижесінде бюджетке түсетін капитал мөлшері де төмендейді.

Бүгінгі таңда туристердің, атап айтқанда киелі туризмнің өсуін арттыру бойынша көптеген жұмыстар атқарылды. Мемлекет басшысының «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласында үлкен жұмыстар басталып кетті, соның бірі – «Қазақстанның қасиетті географиясы» жобасын жүзеге асыруда. ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра тізіміне бірегей мәдени ескерткіштер, кесенелер, петроглифтер, сондай-ақ табиғи мұра ескерткіштері енгізілді.

Жалпы, туризм шетел валютасының негізгі көзі және ел үшін экспортты әртараптандырудың негізгі құралы болып табылады, дамудың экономикалық факторы.

Әлемдік (ішкі және халықаралық) халықаралық туризмнен түсетін кірістер 2018 ж. нақты көріністе 4%-ға артып, 1 448 млрд долларға жетті, бұл өткен жылмен салыстырғанда шамамен 100 млрд долларға артық (6,5%). 2018 ж. өзгеріс халықаралық туристер санының 6%-ға өсуімен байланысты [4].

Біздің ойымызша, мемлекеттер тек табиғи ғана емес, сонымен қатар мәдени ресурстарды пайдалана отырып, әл-ауқатқа ұмтылуға тиіс деп есептейміз. Бүгінгі таңда «Түркістан өңірі» халықаралық деңгейдегі мега жоба жұмысын бастап кетті. Түркістан (Яссы) рухани құндылықтардың орталығы болып табылады, «екінші Мекке», жобаның басталуы оңтүстік аймақтың инфрақұрылымы мәселелерін шешеді, бүкіл әлемнің халықаралық туристерін тартады [6].

Осылайша, туризм саласын дамыту экономиканың дамуына серпін береді.

Авторлардың ойынша, еліміздің аймақтарындағы киелі туризмді дамыту үшін келесі қадамдар қажеттігі туындайды:

- 1) өңірлердің маңыздылығын арттыру үшін ғылыми зерттеулер қажет;
- 2) бірегей қасиетті объектілер орналасқан аймақтарда туризмнің осы түрін дамыту қажеттігі туралы ақпаратты халыққа жеткізу;
- 3) Қазақстанда аймақтық тарихи-киелі географиялық бағыт құру.

ӘДБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Holloway J.Ch. The Business of Tourism. London: MacDonald & Evans, 1985.
- 2 Jafari J. Editor's Page // Annals of Tourism Research. Special Number. October/December, 1977. P. 8.
- 3 Tourism: 2020 Vision. P. 10: <http://unwto.org/statistics/index.htm>.
- 4 UNWTO. Tourism Highlights. 2018 Edition: [/www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284419876](http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284419876).
- 5 10 сакральных мест Казахстана: <https://www.zakon.kz/4922826-10-sakralnyh-mest-kazahstana.html>.
- 6 Сабден О. Неоиндустриальная модель экономического развития и формирование перспективных инновационных кластеров. – Вена, Австрия, 2014. – С. 62.

Аннотация

В статье рассматривается возможность развития в Казахстане сакрального туризма как одного из перспективных направлений туристской отрасли, целью которого является повышение туристской привлекательности регионов, а также привлечение внутренних и иностранных туристов. Охарактеризованы десять сакральных исторически уникальных потенциальных мест Казахстана, необходимых для развития сакрального туризма, описывается их значимость. Проведен анализ потоков туристов по сакральным местам Казахстана и распределения въездных туристов с целью паломничества и религии и по странам проживания за 2016–2019 (январь) гг. Авторы приходят к выводу, что посещение ценных объектов культуры, различных памятников культуры и культурного наследия, религиозных мавзолеев, мест с историческими ценностями и географических достопримечательностей туристами определяет мероприятия для развития сакрального туризма и поддержки государством святых мест. Таким образом, развитие сакрального туризма ведет к увеличению благосостояния населения регионов, к решению социально-экономических вопросов. Для этого должен проводиться ряд необходимых мероприятий, осуществляться взаимосвязь и взаимодействие представителей туристской отрасли с населением.

Ключевые слова: сакральный туризм, религиозный туризм, паломничество, туристская привлекательность, туристские ресурсы, развитие экономики, поступления в бюджет.

Abstract

This article discusses the possibility of development of sacred tourism in Kazakhstan as one of the promising areas of the tourism industry, the purpose of which is to increase the tourist attractiveness of the regions, as well as attracting domestic and foreign tourists. Ten sacred historically unique potential places of Kazakhstan, necessary for the development of the sacred type of tourism, were characterized, their significance were described. The analysis of the flow of tourists to the sacred places of Kazakhstan and the distribution of incoming tourists for the purpose of pilgrimage and religion and the countries of residence for 2016–2019 is considered. The authors of this article come to the conclusion that visiting valuable cultural objects, various monuments of culture and cultural heritage, religious mausoleums, places with historical values and geographical attractions by tourists determine the activities for the development of sacred tourism and state support for sacred places. Thus, the development of sacred tourism, which leads to an increase in the welfare of the population of the regions, to the solution of social and economic issues should be given a number of actions necessary in our opinion, as well as the relationship and interaction of representatives of the tourism industry with the population.

Key words: sacred tourism, religious tourism, pilgrimage, tourist attraction, tourist resources, economic development, budget revenues.